

Allan Lidström

EBP och verksamhet med personligt ombud

Formaliseringar och objektiviteter

EBP and Personal Ombudsman: Formalizations and objectivities

Evidence-based practice (EBP) has long been the subject of a polarized debate in social work. The most pronounced disagreements concern how science is viewed in EBP. In the debate, this is accentuated by EBP being associated with a narrow methodological focus. At the same time, EBP has in practice been reinterpreted to the extent that it risks becoming a label without content. Neither narrow methodological focus nor non-committal applications are likely to be optimal for generating improvements in social care or for taking advantage of reflections made within the social services that can be valuable in relation to revisions of EBP. This study therefore aims to introduce partially new concepts and highlight their implications for the development of new attitudes and approaches. This is done by analysing the relationship between EBP and a social services practice (Personal Ombudsman) which exemplifies the complexity considered typical of social work. A further purpose is to reflect on which elements of EBP need to be revised or preserved in order for EBP to be a desirable project in that type of practice. The empirical material is based on interviews in a Personal Ombudsman unit and it is analysed within the framework of science and technology studies. The results show that the type of cognitive formalization applied, and the type of mechanical objectivity aimed for in EBP can be problematic in the Personal Ombudsman practice. At the same time, formalizations in themselves are not problematic because, despite the initial impression of complexity, the studied practice is more formalized than first assumed. However, the most important formalizations in the studied practice are not cognitive but social and the analysis indicates that structured incorporation of such *social formalizations* in order to strengthen *disciplinary objectivity* could potentially be of great value as a supplement to current models of EBP.

Allan Lidström är biträdande forskare vid Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori, Göteborgs universitet.

Kontakt: allan.lidstrom@gu.se

Inledning

Drygt 20 år efter att evidensbaserad praktik (EBP) introducerats i svensk socialtjänst är den högst rankade frågan i FORTE:s senaste rapport om prioriteringar för forskning inom socialtjänsten hur socialtjänsten kan ”arbeta med implementering, utmönstring och införande av evidensbaserad kunskap” (FORTE 2019). EBP:s relation till socialt arbete är alltså fortfarande oklar. En faktor i oklarheterna är att EBP med tiden omtolkats på ett sätt som gjort att den inte längre nödvändigtvis har samma innebörd för alla. Det har lett till den paradoxala situationen att en mängd tolkningar som näst intill inte är förpliktigande har uppstått samtidigt som EBP i vissa sammanhang innebär ett snävt metodologiskt fokus på effektstudier. I samtal om EBP:s möjligheter, där vitt skilda definitioner kombineras med bristande empiri, ökar risken för missförstånd som inte hjälper arbetet i socialtjänsten. Det är synd då alla inblandade troligen har liknande viktiga målsättning: att använda bästa tillgängliga kunskap för att säkerställa varje enskild klients tillgång till bästa möjliga vård och omsorg. Därför är det angeläget att undersöka hur andra förhållningssätt kan användas för att förstå EBP. Vetenskapsteoretisk litteratur erbjuder begreppsbyggnader som är användbara för att synliggöra epistemologiska grundantaganden både inom EBP och det sociala arbetspraktik. Den här studien prövar vilka uppfattningar om objektivitet som präglar centrala komponenter i EBP respektive en socialtjänstpraktik. Centralt i analysen är vilken roll formalisering och bedömningar har i olika situationer och risker och möjligheter förknippade därmed. Det övergripande syftet är att stödja personer som leder eller arbetar inom socialtjänstverksamheter genom att tillgängliggöra delvis ny begreppsbyggnad och visa vad den kan betyda för förhållningssätt och tillvägagångssätt. Det här övergripande syftet delas upp i två mer specifika:

Det första syftet är att beskriva och analysera de vetenskapsteoretiska villkoren för EBP:s vetenskapssyn i relation till en socialtjänstverksamhet som anses komplex och oförutsägbar: *verksamhet med personligt ombud (PO)*.

Det andra syftet är att analysera vilka element i EBP som är associerade med möjliga risker och möjligheter för en sådan verksamhet och därmed behöver *revideras* respektive *tas till vara* om EBP fortsatt ska vara ett potentiellt önskvärt projekt inom socialt arbete.

Bakgrund

Här ges en kort introduktion till nyckelbegrepp som är viktiga för att förstå EBP:s grundläggande idé, de huvudsakliga omtolkningar som gjorts av den och de kontroverser som uppstått i relation till dem.

EBP är i grunden en modell för beslutsfattande som innebär att professionella ska väga samman ”sin expertis med bästa tillgängliga kunskap, den enskildes situation,

erfarenheter och önskemål vid beslut om insatser” (Socialstyrelsen 2019). Detta illustreras i den ”trebenta modellen av EBP”.

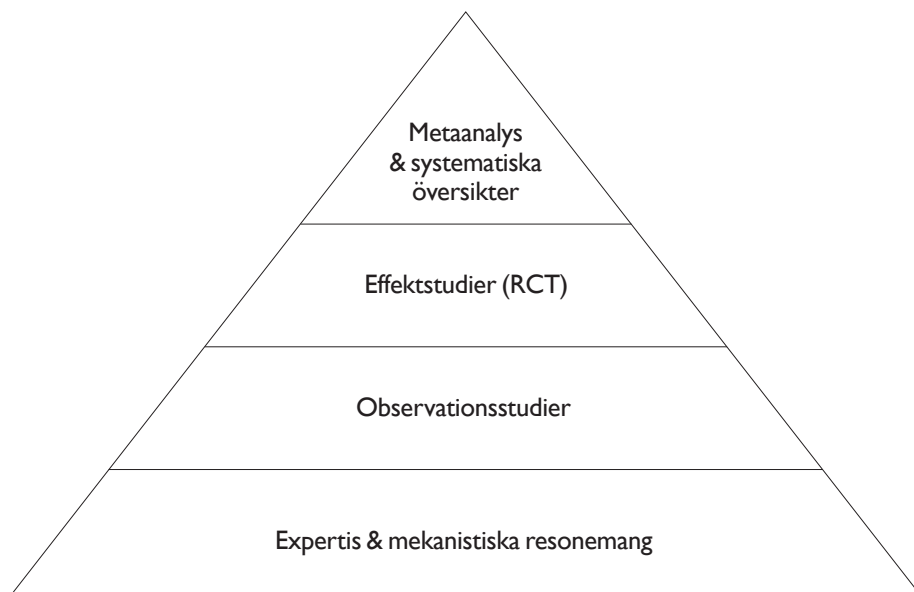

Figur 1. Evidenscirklarna: den trebenta modellen av EBP (efter Haynes, Devereaux & Guyatt 2002 s. 36).

Modellen är tänkt att tillämpas i fem grundsteg:

1. Formulering av frågeställning
 2. Sökning av evidens för att besvara frågan
 3. Kritisk granskning av evidens
 4. Sammanvägning av evidens, professionell expertis och klientens förhållanden
 5. Uppföljning av steg 1–4
- (efter Kunskapsguiden 2019)

Den mest tongivande utgångspunkten för att hantera vetenskaplig evidens finns i *evidenspyramiden* enligt vilken systematiska litteraturöversikter och metaanalyser anses mest tillförlitliga och professionell expertis och mekanistiska resonemang minst tillförlitliga (figur 2). Kunskapshierarkin prioriterar därmed forskningsdesigner med hög intern validitet och med liten risk för subjektiv snedvridning (Sager & Pistone 2019 s. 97–98).

Figur 2. Evidenspyramiden (efter Wieten 2018).

Kunskapshierarkin är nära förknippad med den ursprungliga ambitionen bakom EBP: att överbrygga glappet mellan forskning och praktik genom att göra tillförlitlig forskning tillgänglig, en ambition som vände sig emot en praktik baserad på tradition, expertis och erfarenhet (Guyatt et al. 1992). Idén är att vetenskapligt fastställa vilka interventioner som ger bäst effekt och att interventionsbeslut bör baseras på sådan kunskap.

Denna grund har gett upphov till olika versioner av EBP, varav de två mest framträdande är *critical appraisal* och *riktlinjemodellen*. *Critical appraisal* innebär att enskilda praktiker förväntas fatta rationella beslut baserade på autonom sökning och värdering av forskningslitteratur, medan riktlinjemodellen i stället innebär att sökning och värdering utförs av centrala aktörer som sammanställer sina resultat i riktlinjer och rekommendationer (Bergmark & Lundström 2011 s. 165–169).

Vilken version som än tillämpas är det troligtvis få som skulle argumentera emot nyttan av att vid interventionsbeslut använda bästa tillgängliga kunskap, integrerad med professionell expertis och hänsyn till klientens förhållanden. När det kommer till *vilken typ av kunskap som är bästa tillgängliga och hur den ska integreras med profession och praktik* går meningarna dock isär. Det är grunden till meningsskiljaktigheterna om EBP:s tillämpbarhet och relevans men också till variationen i uppfattning om vad EBP faktiskt innebär.

Meningsskiljaktigheterna manifesterar sig å ena sidan i en utbredd tolknings-

flexibilitet angående EBP:s innebörd och å andra sidan i en långtgående debatt. Tolkningsflexibiliteten innebär att EBP har översatts och anpassats till lokala kontexter på ett sätt som medfört att det kan ha helt olika, och ibland motsatt, betydelse för olika aktörer (Bergmark & Lundström 2011 s. 165). Tolkningsflexibilitet behöver i sig inte vara ett problem men risken är att EBP blir ett urvattnat begrepp som kan användas för att beskriva vilken verksamhet som helst utan att egentligen förändra den. Debattens polarisering verkar i stället ha sitt ursprung i en mer homogen bild av EBP, dock inte den nyanserade bild som presenterats ovan, utan en bild mer lik den som exempelvis Lars Oscarsson (i sin bok om EBP i socialtjänsten) menat att både förespråkare och kritiker utgått ifrån i sina debattinlägg: "ett EBP där endast 'det vetenskapliga benet' beaktas och där endast den typ av forskning som återfinns högst upp i evidenshierarkin efterfrågas" (Oscarsson 2009 s. 11). Här är risken inte urvattning utan en så snäv definition att all annan kunskap än den som producerats genom effektstudier nedvärderas (Sager & Bohlin 2011 s. 211). Det är inte svårt att förstå kritik emot ett sådant förhållningssätt eftersom det sannolikt skulle minska EBP:s tillämpbarhet dramatiskt inom ett flertal områden inom socialt arbete. Att risken är reell bekräftas av att flera författare menat att det inom EBP finns en stark tendens att nedvärdera både professionell expertis i förhållande till vetenskap (Socialstyrelsen och Sveriges Kommuner och Landsting 2011 s. 28) och kvalitativ forskning till förmån för kvantitativ forskning (Hammersley 2005 s. 91).

Att "det vetenskapliga benet" fått en så framträdande roll i debatten kan bero på att varken professionell expertis eller hänsyn till klientens förhållanden är något nytt inom socialt arbete. Däremot är EBP:s förhållningsätt till vetenskap nytt för området (Lundström & Shanks 2013 s. 110). Förespråkare menar att ett vetenskapligt underlag baserat på effektstudier är nödvändigt för att avgöra vilka insatser som är lämpliga att använda eftersom interventionsval annars endast grundas i tradition och tyckande (Sundell et al. 2007; Sundell 2011 s. 6). Kritiker beskriver i stället socialtjänstens arena som komplex och oförutsägbar och menar att effektstudier är av relativt litet värde då sådana studiers strikta design medför att de aldrig kan återspegla den sociala världens icke-linjära kausaliteter (som återgivet i Svanevie 2011 s. 194). I stället framhävs vikten av att förstå kontext och terapeutisk relation (Topor 2009 s. 198).

EBP erbjuder också framför allt strategier för att hantera vetenskaplig kunskap medan allmängiltiga sådana för att hantera profession och praktik saknas (Sager & Pistone 2019 s. 89–90; Socialstyrelsen och Sveriges Kommuner och Landsting 2011 s. 28). Vetenskaplig evidens tillskrivs alltså en central roll och den ska sammanvägas med professionell expertis och klientens förhållanden. Det är mindre tydligt hur innehållet i de två senare kategorierna ska definieras, hur sammanvägning ska ske och vilken relativ vikt som ska tilldelas de olika faktorerna (Broström 2019 s. 45).

Kombinationen av tolkningar av EBP som inte är förpliktigande och snävt meto-

dologiskt fokus skapar ett behov av att med hjälp av delvis nya teoretiska resurser undersöka EBP i relation till en konkret socialtjänstpraktik.

Verksamhet med personligt ombud (PO)

Verksamhet med personligt ombud är en relativt ny och liten yrkesgrupp som har sitt ursprung i 1990-talets psykiatrireform. Dess huvudsakliga arbetsuppgift är att verka för att personer med psykiska funktionsnedsättningar ska få tillgång till den vård och det stöd de har rätt till. I uppdraget ingår ett direkt arbete med klienter (som stöd i kontakt med myndigheter) och ett mer indirekt arbete som utgörs av inrapportering av i arbetet uppmärksammade brister i välfärdssystemet som påverkar klienternas möjlighet att få sina behov tillgodosedda. Ombuden arbetar även för att öka klienternas livskvalitet genom att stödja deras personliga utveckling.

Eftersom rollen innefattar att ställa krav på myndigheter är PO organisatoriskt fristående och därmed inte lika styrda av de regelverk som de övriga professioner deras klienter kommer i kontakt med (Socialstyrelsen 2009 s. 10).

Att yrket är nytt och i stort saknar en egen vetenskaplig kunskapsbas och detaljerade riktlinjer har gjort att deras arbetsätt utvecklats genom ackumulerad erfarenhet och kunskapsimport från närliggande verksamheter. Arbetsättet är inte definierat av bestämda metoder utan snarare av generella förhållningssätt som karakteriseras av ett stort utrymme för individuella bedömningar. Det kan ses som en konsekvens av att ombudsverksamhetens kontext uppfattas som komplex och oförutsägbar och att erfarenhet, tillit, anpassning och relationskapande därför anses mer avgörande framgångsfaktorer än föreskrifter, metodik och vetenskapligt kunnande (Socialstyrelsen 2003 s. 9; Svedberg 2009 s. 55).

Det saknas formella krav på att PO ska bedrivas i enlighet med EBP men då ämnet avhandlas i Socialstyrelsens texter om PO är det ändå något de behöver förhålla sig till (Svedberg 2009 s. 48; Topor 2009 s. 191–193).

Komplexitet, oförutsägbarhet och prioritering av mellanmänniska möten framför metod betyder att PO karakteriseras av de förhållningssätt som kritiker menar är svårförenliga med EBP. Samtidigt finns viktiga likheter mellan PO och andra former av relationsbaserat socialt arbete. Det gör PO väl lämpat som studieobjekt för att analysera relationen mellan EBP och socialt arbete mer generellt.

Teoretisk utgångspunkt

Studiens teoretiska utgångspunkt hämtas från *teknik- och vetenskapsstudier (science and technology studies: STS)*. Forskare inom STS demonstrerade tidigt att vetenskaplig kunskap är mer osäker än vad som generellt ansetts, bland annat genom att påvisa

att direkt korrelation mellan insamlade data och presenterade forskningsresultat saknas eftersom olika aktörer tolkar data på olika sätt – *tolkningsflexibilitet* föreligger (Collins 1981).

Sådan variation har använts som ingång för att påvisa att olikheter i produktion, spridning och tillämpning av kunskap har stor betydelse för hur vi agerar; saker och ting behöver inte nödvändigtvis vara som de är och *de skulle därför kunna vara annorlunda*. Att det finns variation, att världen är komplex och kunde varit annorlunda kan vara relativt tandlösa slutsatser, men poängen är att framhäva och förstå politiskt viktiga variationer och påvisa deras konsekvenser (Law 2017 s. 44). Nedan används begreppen *objektivitet* och *formalisering* för att analysera förhållandet mellan EBP och PO och därigenom belysa variationer och förändringspotentialer.

Objektivitet

Objektivitet sammanfattar mycket av det som eftersträvas inom EBP:s vetenskaps-syn: trovärdighet, neutralitet och likvärdighet. Liksom "vetenskap" och "evidens" ses "objektivitet" ofta som något entydigt, oproblematiskt och tidlöst (Daston 1992 s. 598). Objektivitet är dock ett relativt ungt begrepp vars innebörd förändrats genom historien (Daston & Galison 2007) och olika termer har använts för att beskriva olika typer av objektivitet i olika tider (Timmermans & Berg 2003 s. 118). Objektivitet kan därmed förstås olika och givet begreppets politiska potential är sådan variation angelägen att studera i relation till kunskapsstyrning. De objektivitetstyper som används i analysen är *disciplinär* och *mekanisk* objektivitet.

Disciplinär objektivitet definieras av en expertgrupps intradisciplinära konsensus: kollektivets gemensamma bedömning borgar för objektivitet och prioriteras framför enskildas bedömningar (Megill 1994 s. 5–7). Acceptans av ett sådant objektivitets-anspråk kräver att gruppmedlemmarnas expertstatus är externt vedertagen (Porter 1995 s. 4).

Vid mekanisk objektivitet reduceras subjektivitet i stället genom att agera i enlighet med bestämda procedurer (Megill 1994 s. 10–11). Att formalisera och följa regler förväntas kunna ersätta subjektiva bedömningar och därmed motverka bias när man tar fram forskningsresultat (Porter 1995 s. 4). Så blir kunskapsproduktion inte bara opersonlig utan också transparent. Opersonligheten ger intryck av kunskap som objektivt sann; transparensen medger extern granskning och reproducerbarhet.

Formalisering

Kritiken av EBP lyfter ofta svårigheten att *formalisera* och *standardisera* komplexa verksamheter (Knaapen 2014 s. 827; Martinell Barfoed 2014 s. 19–20). Här avhandlas framför allt så kallade procedurella standarder i form av formaliseringar, det vill säga dokumentation av procedurer och regler som procedurella standarder föreskri-

ver. Formalisering används alltså för att hänvisa till artefakter (t.ex. en riksdagsförordning eller ett rutindokument) och organisatoriska strukturer (t.ex. antal anställda vid en enhet eller bestämda mötesintervall) som bidrar till att beskriva en praktik.

Idealbilden av formalisering gäller oftast det som Sundqvist et al. (2015) benämner *kognitiv formalisering*. Kognitiv formalisering förutsätter att det går att producera uttömmande beskrivningar av en aktivitets samtliga delmoment och att sådana beskrivningar kan förstås och följas. Den föreställningen stämmer väl med mekanisk objektivitet.

Det finns dock argument mot att formaliseringens kapacitet i enlighet med mekanisk objektivitet är praktiskt realiserbar. Inom forskning kan endast ett visst antal valda variabler studeras vid samma tillfälle och den kontext de studeras i måste kunna kontrolleras. Komplexitet reduceras till fördel för mätbarhet och formella verktyg baserade på sådan kunskap kan därmed aldrig vara heltäckande. Detta kan även relateras till Wittgensteins arbete om regelföljande enligt vilket regler aldrig kan vara självförklarande utan behöver informella bedömningar för att kunna hanteras (Wittgenstein 1967 [1953]). Hur en aktivitet utförs kan därför inte förstås genom att endast läsa en formalisering.

Med den utgångspunkten har skolbildningen *sociology of scientific knowledge* (SSK) inom STS ambitionen att demonstrera att produktion och användande av kunskap snarare karakteriseras av informell expertis, eller tyst kunskap, än tillämpning av formaliseringar. En tongivande SSK-forskare, Harry Collins, konstaterar att det är just expertis som bestämmer hur en praktik bedrivs och framhäver att grunden för sådan expertis inte till fullo kan formuleras i ord (Collins 2010).

I stället för en dikotom analys och debatt om huruvida det är formaliseringar eller expertis som möjliggör vetenskapligt arbete lyfts här vikten av att studera samspelet mellan dem. Forskning om evidensbaserad vetenskap visar att det ofta är ett sådant samspel som avgör hur verksamheter integrerar evidens i form av riktlinjer eller nya insatser (Timmermans & Berg 2003).

Ett annat sätt att gå bortom synen på formalisering och expertis som ömsesidigt exkluderande är att undersöka användningen av *sociala formaliseringar* (Sundqvist et al. 2015). Till skillnad från den kognitiva varianten syftar sociala formaliseringar på regler som anger vilka aktörer som ska ingå i en aktivitet och deras relationer till varandra. Däremot specificeras inte *hur* något ska göras; det lämnas till aktörerna.

Metod

Design

Det här är en fallstudie där det empiriska materialet utgörs av intervjuer och dokument insamlade mellan februari och april 2018. Ambitionen är inte att studera i vilken utsträckning en socialtjänstpraktik bedrivs i enlighet med EBP eller att fastställa professionellas attityder till EBP utan i stället att förstå *hur* en sådan praktik bedrivs, *varför* de professionella inom den agerar som de gör och *vad* som ligger till grund för deras handlande och på vilket sätt det relaterar till EBP. Det är grunden för valet av en studiedesign som fokuserar på ett avgränsat *lokalt* sammanhang: för att klargöra de djupare orsakerna till ett problem snarare än att beskriva problemets symtom och frekvens (Flyvbjerg 2011 s. 307). Ett sådant fokus kan kritiseras för bristande generaliserbarhet men den hanteras genom att välja ett fall vars innehåll är strategiskt viktigt för den generella problematiken (Flyvbjerg 2011): *samtidigt som PO:s praktik kan ses som nära besläktad med andra former av relationsbaserat socialt arbete exemplifierar den tydligt den komplexitet och oförutsägbarhet som kritiker anser vara problematisk i relation till EBP.*

Datainsamling

Totalt intervjuades tio personer: fem personliga ombud, verksamhetens enhetschef, kvalitetschef och socialt ansvariga samordnare, kommunens kontaktperson gentemot PO och Länsstyrelsens lokala handläggare för PO (appendix I)¹. Enhetschefen intervjuades först för att få en initial förståelse av verksamheten och igen för att följa upp frågor som uppkommit under intervjuperioden. Ambitionen var att skapa bredd genom att inkludera ombud som arbetat relativt kort tid inom verksamheten (1–2 år) och ombud som arbetat en längre tid (upp till 16 år). Intervjuerna var av en semi-strukturerad och reflekterande karaktär. I stället för på förhand bestämda intervjufrågor användes fyra generella ämnesområden:

- arbetsätt
- kunskapsresurser
- formaliseringar
- relationen mellan verksamheten och EBP.

För att skapa förtroende var intervjuerna strukturerade som reflekterande samtal snarare än utfrågningar. Tidsaspekten bedömdes också vara viktig (intervjuerna varade

¹ Majoriteten av de intervjuade var kvinnor och därför har kvinnliga pseudonymer använts för samtliga intervjupersoner (oavsett kön) för ökad anonymitet.

mellan 75 och 120 minuter). Intervjupersonerna gavs stort utrymme att tala fritt och frågeställningar i relation till ovanstående områden introducerades successivt för att leda intervjun i enlighet med studiens syfte. De intervjuade uppmuntrades till reflektion och gavs utrymme att återkomma till redan avhandlade områden för nyansering. Intervjuformatet valdes ”för att få veta det jag inte vet att jag inte vet”: för att så väl som möjligt ”fånga” de intervjuades egna berättelser och för att få svar på för mig på förhand okända frågor (Widell 1995 s. 40–46).

Under intervjuperioden användes informella samtal och intervjumaterial till att identifiera dokument som av de intervjuade ansågs relevanta för verksamhet med PO (appendix II). Dokumenten analyserades inte som intervjumaterialet utan användes som referens för att fördjupa förståelsen av gjorda intervjuer och för att vägleda fortsatta intervjuer.

Analys

Samtliga intervjuer transkriberades och lästes igenom först för att skapa en helhetsbild och sedan fyra gånger till för att tematisera med fokus på studiens respektive ämnesområden. En mer finkornig analys ledde till att ett tydligt mönster framträdde, vilket konkretiserats i de teman som nu utgör strukturen i resultatpresentationen. Analysarbetet utfördes parallellt med datainsamlingen i en integrerad process, vilket gör det vanskligt att separera dem ifrån varandra: genom kontinuerlig iteration har den begynnande analysen förändrat mitt förhållande till datainsamlingen och med nytillkomna data har analysen breddats och fördjupats (Hammersley & Atkinson 2007 s. 158–159).

Den vidare analytiska strategin har bestått i att ställa det empiriska materialet mot ett snävt tolkat EBP där effektstudier, systematiska översikter och metaanalyser anses vara de *enda* tillförlitliga kunskapsresurserna. Tolkningen är inte rättvisande för hur EBP tillämpas inom socialt arbete, men eftersom den accentuerar de element av EBP som är mest framträdande i debatten är den en användbar utgångspunkt i studiet av de spänningar som uppstått i mötet mellan socialtjänsten och EBP. Debattens brännpunkt berör framför allt EBP:s kunskaphierarki och de metoder som tydligast förknippas med den. För att undvika begreppsförvirring kommer därför inte termen EBP utan termen *EBP:s vetenskapssyn* att användas för att hänvisa till denna snäva tolkning i efterföljande text. Värdet av tolkningen är inte att förmedla en nyanserad representation av verkligheten utan att tjäna som ett metodologiskt verktyg, en konstruerad modell mot vilken det är möjligt att ta spjörn och konfrontera det empiriska materialet (jämför Webers *ideabild*: Weber i Silverman 1985 s. 42). När termen EBP:s vetenskapssyn används som begrepp i de följande kapitlen refererar den alltså uteslutande till denna snäva tolkning och inte till en mer inkluderande översättning. EBP:s vetenskapssyn kontrasteras och jämförs successivt

med hjälp av de teoretiska utgångspunkter som beskrivits i teoriavsnittet med PO:s praktik och så sammanvävs resultat och analys stegvis fram till svar på studiens syfte.

För att säkerställa en rättvisande bild av ombudsverksamheten delgavs samtliga intervjuade ett manuskript som innehöll använda citat och tolkningar och uppmanades att kommentera (inga negativa anmärkningar inkom).

Etik

Observation av PO:s praktik skulle troligtvis berikat studiens empiriska grund, men efter etiska överväganden ansågs det olämpligt på grund av klienternas utsatthet. I datainsamlingen har inte känsliga uppgifter om klienter inhämtats. Intervjupersonerna är vuxna professionella som efter information om studien medgett sitt deltagande. Riskerna för intervjupersonernas personliga integritet bedömdes minimala. I artikeln har information om intervjupersonerna begränsats väsentligt eftersom de tillhör en liten yrkesgrupp och deras berättelser har återgetts på ett sätt som i största möjliga utsträckning bevarar deras anonymitet.

Resultat och analys

Här redovisas ombudsverksamhetens förhållande till kunskap, formalisering och objektivitet. Fynden kontrasteras och analyseras kontinuerligt mot den i inledningen beskrivna snäva tolkningen av EBP:s vetenskapssyn.

Prioritering av kunskapsresurser

Enligt EBP:s vetenskapssyn är explicit kvantitativ vetenskaplig kunskap, framför allt effektstudier, den typ av kunskap som anses mest tillförlitlig och som bör ligga till grund för praktikers handlande (Guyatt et al. 1992).

Inom ombudsverksamheten identifierades fyra typer av kunskapsresurser:

- erfarenhet
- kunskap om psykiska funktionsnedsättningar
- kunskap om välfärdssystemets organisation, lagar och regelverk
- klientens kunskap.

Av dessa verkar erfarenhet värderas högst, framför allt *erfarenhet av tidigare arbete med målgruppen*. Det är den som gör ombuden kompetenta att bedöma hur de ska hantera sin dagliga praktik:

Vi ser ju helst att personer har arbetslivserfarenhet och gärna inom psykiatrin också så att de har mött målgruppen och har kunskap om den. (Patricia, ombud)

För min del är det framför allt mitt tidigare arbete som socialsekreterare med inriktning på psykiatri och kanske att jag sedan mitt första sommarjobb har arbetat med personer med psykisk ohälsa. Det är erfarenheten. På socionomprogrammet fanns en valbar kurs på 7,5 poäng med inriktning på psykisk ohälsa, men det är ju kanske inte den som har rustat mig för det här jobbet ... (Pia, ombud)

Ombuden har oftast lång erfarenhet av andra yrken inom vård och omsorg, men eftersom PO bedrivs utifrån särskilda premisser är det svårt att tillägna sig erfarenhet av arbetssättet inom andra verksamheter:

... just personligt ombud, det är ett litet speciellt sätt att tänka. Många har jobbat inom andra verksamheter där det har varit myndighetskontakt och myndighetsutövning och här får man ju tänka bort den tanken. (Patricia, ombud)

Förutom erfarenhet av målgruppen ses alltså *erfarenhet i rollen som PO* som nödvändig för att kunna utveckla kompetens i yrket.

Erfarenhet är dock inte bara en individuell utan även en *kollektiv resurs*. Utveckling av arbetsgruppens kollektiva erfarenhet är en medveten strategi för att höja verksamhetens kvalitet och kompetens. Vid nyanställningar tas hänsyn till vilka erfarenheter kollektivet behöver som helhet, vilket medfört att arbetsgruppens sammansättning är relativt heterogen:

... vi har ju inte samma där eftersom vi är olika professioner med olika högskoleutbildningar. Jag kan mer om min utbildning och någon annan kan mer om sin och därför är ju vi väldigt olika plus att vi har olika erfarenheter så vi är extremt olika människor som jobbar som personligt ombud. (Pernilla, ombud)

Verksamheten är också organiserad för att ombuden ska dela varandras erfarenheter: nya ombud tillskrivs en mentor för att lära sig yrket, enskilda fall diskuteras i fastlagda möten och i det initiala arbetet med klienterna arbetar ombuden i par. Strukturerad kollegial interaktion både skapar och bibehåller den kollektiva erfarenhet som verksamhetens aktörer ser som en grundsten i sin praktik.

Förutom erfarenhet behöver ombuden även mer *explicita kunskaper om psykiska funktionsnedsättningar*:

det handlar också om att man har kunskap om olika psykiska tillstånd, hur de kan manifestera sig och vad det kan betyda. [...] Vad innebär det att ha de här svårigheterna och kommer mitt agerande att hjälpa eller stjälpa utifrån det? Att kunna anpassa utifrån att man vet hur det fungerar. (Pia, ombud)

Ombuden deltar kontinuerligt i vidareutbildningar och delar artiklar och nya rön om psykisk ohälsa med varandra. Den kunskap de hänvisar till verkar dock inte vara sådan som rankas högt i EBP:s evidenshierarki utan av en mer beskrivande karaktär: förståelse av hur personer med psykiska funktionsnedsättningar fungerar, hur deras problem yttrar sig och vad som kan underlätta i mötet med dem.

De intervjuade beskriver hur klienterna "hamnat mellan stolarna", att de inte lyckats få det stöd de har rätt till och att det är ombudens uppgift att stödja dem i kontakter med myndigheter. Enhetschefen ser därför *kunskap om välfärdssystemets uppbyggnad* som en förutsättning för att bli anställd som ombud och menar att ombuden måste veta hur byråkratin fungerar:

Man måste kunna stå upp mot myndigheter, stå emot överläkare. Man ska vara påläst och veta vad som gäller. Man måste ha läst socialtjänstlagen och hälso- och sjukvårdslagen. (Eva, enhetschef)

Ombudens förhållande till ovan beskrivna kunskapsresurser är troligtvis inte unikt. Det som däremot verkar särskilja ombudens praktik är deras höga grad av klientorientering och deras förhållande till *klienternas egna kunskaper*:

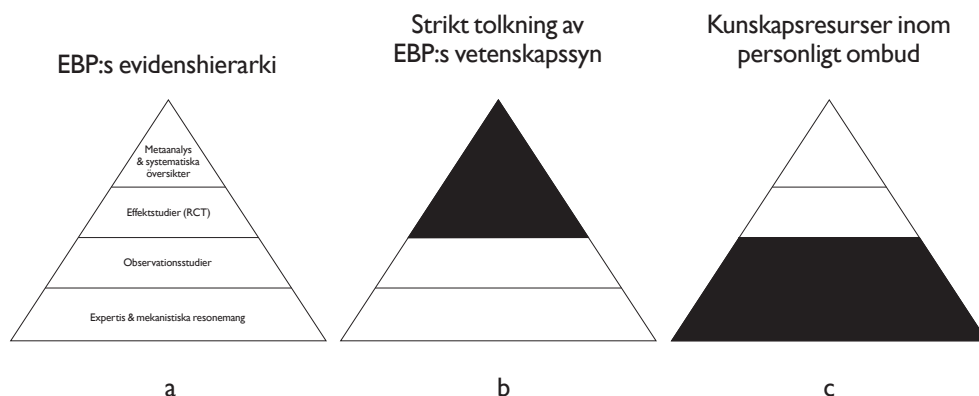
... det är få verksamheter som har ett sådant brukar- eller patientperspektiv ... Det är extremt. De har egentligen mer brukarperspektiv än vad brukarorganisationerna har. För de driver ju alltid sin organisations intresse och det behöver ju inte alltid vara individens intresse. Men personligt ombud, de är väldigt individorienterade och också väldigt individerfarna. Det är individens svårigheter de jobbar med. De jobbar ju med de faktiska problemen de har sett att en enskild individ har i förhållande till sjukvård, socialtjänst eller Försäkringskassan eller så. Det perspektivet är väldigt starkt. Det är ju deras jobb och också deras drivkraft. (Karin, kommunen)

Det starka klientperspektivet grundar sig i Riksdagens förordning om att PO utslutande ska ske på klientens uppdrag (Sveriges riksdag 2013). Ombudens agerande definieras därför inte primärt av myndigheters regelverk utan av klienternas upplevda behov. Klienternas egen kunskap om sin situation och den information som de väljer att delge ombuden är avgörande för hur ombuden hanterar uppdraget.

Skilnader och likheter mellan ombudsverksamhetens och EBP:s vetenskapssyn

Den grundläggande frågeställningen bakom EBP:s vetenskapssyn handlar om vilken specifik insats som ger bäst effekt. För att svara på den frågan och fastställa den mest tillförlitliga kunskapen används formella strategier baserade på evidenshierarkin

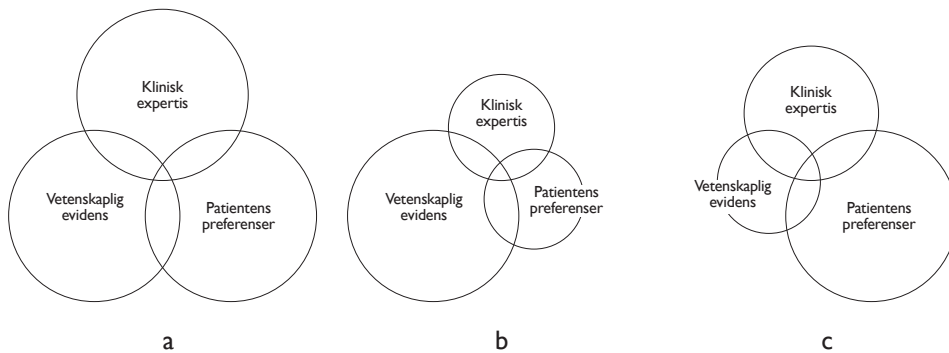
(figur 3a). I systematiska översikter och till viss del även i kliniska riktlinjer är det dock ofta den övre delen av pyramiden som prioriteras (figur 3b) (Sager & Pistone 2019; Zuiderent-Jerak, Forland & Macbeth 2012; Timmermans & Berg 2003).

Figur 3. Använd kunskap (evidenspyramiden efter Wieten 2018).

Samtidigt som ombudsverksamheten kan förstås som en insats i sig är det svårt att särskilja specifika insatser inom den. Ombudens grundläggande frågeställning handlar därför inte så mycket om vilken metod som ger bäst effekt som om hur de kan skapa tillitsfulla relationer och hur de ska agera för att ta del av sina klienters kunskap. Det återspeglas i att de mer explicita kunskapsresurser de refererar till inte består av resultat från effektstudier utan av ett för deras praktik nödvändigt *bakgrundskunskande* (snarast jämförbart med den professionella expertis som evidensrörelsens grundare sett som en förutsättning för att kunna använda sig av evidens [Sackett et al. 1996]). Den kunskap som ombuden refererar till återfinns framför allt i de nedre skikten av EBP:s evidenshierarki (figur 3c).

Som illustreras i den vänstra versionen av "evidenscirkelarna" är det tänkt att det inom EBP:s ramverk (så som det är definierat) ska ske en sammanvägning av vetenskaplig evidens, professionell expertis och klienters förhållanden. I vissa verksamheter där EBP:s vetenskapssyn har fått genomslag i form av systematiska översikter och striktare riktlinjeföljsamhet är det ofta dock *de facto* den vetenskapliga kunskapen som definierar klientens problem och avgör vilka valmöjligheter som kan erbjudas. Det innebär att balansen mellan de tre benen många gånger ser ut som mittenversionen i figuren nedan (Sager & Pistone 2019).

Figur 4. Prioritering och sammanvägning av kunskapsresurser (a. EBP per definition, b. Snävt tolkat EBP, c. Kunskapsprioritering inom PO).

I ombudsverksamheten definierar klienten sina behov, sitt problem och vilka insatser som kan vara aktuella medan den professionelles kunskap snarast utgör ett stöd i klientens process. Även professionell expertis accentueras eftersom ombuden ser erfarenhet som sin viktigaste resurs. Ombudens praktik framträder då som baserad på erfarenhet, klienters kunskap och bakgrundskunnande och egentligen inte alls på den typ av evidens som associeras med EBP:s snävare vetenskapssyn. Även om ombuden verkar ha svårt att se hur kunskap från evidenspyramidens topp skulle kunna vara relevant för verksamheten är det troligen värt att reflektera över varför så är fallet. Är det en fråga om ombudens kompetens eller är det en fråga om verksamhetskultur? Eller är det så att något i dessa kunskapsstyper – eller i förmedlingen av dem – gör dem mindre relevanta i ombudsverksamheten? Det är värdefullt att ställa dessa frågor i syfte att utvärdera möjligheten att i större utsträckning integrera och dra nytta av vetenskaplig kunskap i en sådan verksamhet. Det är dock lika viktigt att reflektera över om den typ av förhållningssätt som ombuden utvecklat skulle kunna inspirera till utveckling av mer allmängiltiga strategier för att ta till vara professionellas och klienters insikter.

Formaliseringars roll

Att en viktig del av ombudsverksamhetens kunskapsresurser är tyst erfarenhetsbaserad kunskap och att den som prioriteras inom EBP:s vetenskapssyn är explicit, kvantitativ vetenskaplig kunskap har konsekvenser för möjligheten att formalisera. I kritik mot EBP framställs formalisering som ett hot mot professionellas bedömningsutrymme och autonomi (Timmermans & Berg 2003 s. 20). Kritiken handlar också om att formaliserad kunskap inte kan förmedla den verkliga praktikens komplexitet. Då

kan inte sådan kunskap heller utgöra ett tillräckligt underlag för att handla och fatta beslut (Gray, Plath & Webb 2009 s. 22–23).

Tvärtemot sådan kritik tyder det empiriska materialet på att formalisering är viktigt även inom PO. Varken de sammanhang där sådan kritik väcks eller den kunskap som används inom dem kan nämligen sägas vara helt fria från formaliseringar. Problemen gäller alltså inte formaliseringar generellt. Troligare är att de verkliga orsakerna till problem handlar om spänningar mellan den *typ och grad* av formalisering som förutsätts av EBP:s vetenskapssyn och den *typ och grad* av formalisering som tillämpas inom aktuella verksamheter.

Samtliga steg i den kedja av aktiviteter som förknippas med EBP:s vetenskapssyn, från forskning till praktik, karakteriseras av kognitiva formaliseringar som syftar till att begränsa subjektivt inflytande (Sager & Bohlin 2011), detta för att möjliggöra produktion av objektiv kunskap och säkerställa att interventionsbeslut baseras på sådan kunskap och inte på individuella uppfattningar. EBP:s bruk av formalisering (protokoll för att genomföra effektstudier och systematiska översikter, granskningsmallar för kvalitetsbedömning, riktlinjer och behandlingsmanualer) kan ses som uttryck för en strävan efter att tillgängliggöra universell och tillförlitlig vetenskaplig kunskap. Formaliseringen är därmed tänkt att garantera samtliga klienter tillgång till interventioner som är dem till störst hjälp. EBP:s formaliseringar är därför relaterade till både vetenskaplighet och likabehandlande.

Formalisering i ombudsverksamheten

Trots den komplexitet och situationsanpassning som präglar ombudsverksamheten förekommer rikligt med formaliseringar. De kan delas in i *extern kognitiv formalisering*, *intern kognitiv formalisering* och *intern social formalisering*. Ombudsverksamhetens externa kognitiva formaliseringar är dock författade på en relativt generell nivå.

Riksdagens förordning (SFS 213:522) utgör den övergripande formaliseringen för hur PO ska bedrivas och det förtydligas i Socialstyrelsens meddelandeblad (Socialstyrelsen 2011). På ett plan definierar denna externa formalisering ombudens arbete, men ramverket bidrar snarast till att skapa utrymme för bedömning och inte till att inskränka det.

Udda är att det stannar där. Det stannar vid de här ganska allmänna texterna.
"Huret" är otroligt lite beskrivet. (Sofia, socialt ansvarig samordnare)

Det fria i yrket är att regeringen inte har gett oss de här stolparna som ska följas.
Den enskilda ska få det stöd den behöver. (Eva, enhetschef)

Att verksamhetens handlingsutrymme är relativt stort bekräftas av att varken kommunen eller Länsstyrelsen genomför någon direkt utvärdering:

Länsstyrelsen mäter inte effekten av insatsen utan vi följer bara upp statsbidraget årligen, att man använt pengarna som man ska. Vi mäter inte effektiviteten av metoden. (Lina, Länsstyrelsen)

Vi ser till att de själva har krav på sig att utvärdera verksamheten. Vi som kommun gör inga egna utvärderingar utan vi ställer det kravet i både vårt IOP-avtal och i tidigare avtal att man utvärderar sin verksamhet. (Karin, kommunen)

Interna kognitiva formaliseringar

Trots brist på ett mer tydligt ramverk utförs inte verksamhetens arbete *ad hoc*. Det finns en tydlig gemensam grundsyn för arbetets utförande. Den kan delvis härledas från verksamhetens interna kognitiva formalisering men framför allt från dess interna sociala formalisering.

Ombudsverksamhetens interna kognitiva formalisering kan betraktas som en utveckling av den externa formaliseringen; rutiner som beskriver hur olika aktiviteter ska utföras på ett liknande sätt som i EBP:s riktlinjer. Rutiner för särskilda situationer (som misstanke om risk för suicid) innehåller konkreta instruktioner, medan de som beskriver ombudens förhållningssätt och tillvägagångssätt i det dagliga arbetet är mer generella. Även om rutinerna är styrande så är följsamheten inte total – och tycks inte vara tänkt att vara det:

... vi gör hela tiden avsteg från olika saker som är sagda och då är det de här bedömningarna vi gör som vi litar på att vi är kompetenta att göra. När ska vi göra avsteg och när inte? (Pia, ombud)

Jag kan inte säga att här är en röd tråd och den ska ni följa. Det kan vara så att man måste avvika ibland. Det finns ingen rak linje för själva bemötandet. Jag kan inte säga så här: så skulle du inte kunna göra. (Eva, enhetschef)

Dokumentet ger ett intryck av ombudens arbete, men de innehåller inte tillräcklig information för att fungera som en manual. Rutinerna har växt fram ur existerande arbetssätt snarare än format dem. Den viktigaste betydelsen av de interna rutinerna verkar vara att nyanställda ombud snabbare kan ta till sig överenskomna arbetssätt. Rutinerade ombud har redan integrerat rutinerna i sitt arbetssätt och sin kompetens. För att förstå hur denna formering har skett och upprätthålls behöver blicken riktas mot verksamhetens interna sociala formaliseringar.

Interna sociala formaliseringar

Den sociala formaliseringen strukturerar sociala interaktioner. Dessa sociala interaktioner ligger till grund för verksamhetens interkollegiala samsyn: mentorskap för nya ombud, parvis arbete, möten för diskussion av enskilda fall och övergripande arbetsätt samt feedback och diskussion mellan kollegor. Det är genom möten och interaktion med kollegor som ombuden lär sig det i arbetet som inte går att läsa sig till:

Vi granskar ju varandra. Vi har veckomöten och möten i mindre grupper också veckovis. Vi handleder varandra i saker och ting, hur vi ska gå vidare. Om vi gör fel ... (Paula, ombud)

Verksamhetens förhållningssätt har utvecklats över tid och nya ombud inskolats genom verksamhetens sociala organisation. Den sociala formaliseringen kan därför betraktas som en strategi för att utveckla en kollektiv omdömesförmåga där tydliga riktlinjer och regelverk saknas. Den stödjer utvecklandet av samsyn och likriktning i det dagliga arbetet men inte som en manual. Den dikterar dock vilka personer som ska ingå i ett möte och hur ofta de ska träffas och är därför en typ av formalisering.

Samsynen är knuten till en lokal kontext och kan inte tjäna som grund för extern bedömning av ombudens beslut och handlingar som EBP:s kognitiva formaliseringar. De formaliseringar som förknippas med EBP:s vetenskapssyn kan därför sägas vara associerade med en högre grad av kontroll (Petersén & Olsson 2015) medan ombudsverksamhetens formaliseringar kan sägas vara associerade med en högre grad av förtroende.

Objektivitetens roll

I anknytning till studiens första syfte, att beskriva och analysera relationen mellan de vetenskapsteoretiska villkoren för EBP:s vetenskapssyn och ombudsverksamhetens praktik, är det tydligt att deras epistemologiska utgångspunkter skiljer sig åt. Inom EBP ligger tonvikten på externa kognitiva formaliseringar medan interna sociala formaliseringar karaktäriserar ombudsverksamheten. Eftersom kognitiva formaliseringar ofta associeras med inskränkt autonomi, skulle ett snävt EBP kunna uppfattas som en risk för ombudsverksamheten; styrning genom att diktera vilka kunskapsresurser och handlingar som anses legitima blir problematisk där flexibilitet och handlingsutrymme anses väsentligt. En sådan slutsats är dock prematur då extern kognitiv formalisering visat sig betydelsefull för att ombuden ska kunna bedriva sitt arbete på det sätt de gör. Däremot behöver en större roll för externa kognitiva formaliseringar i form av riktlinjer baserade på effektstudier troligen respektera den roll som interna sociala formaliseringar spelar för verksamhetens interkollegiala samsyn. Ombudens strategier för utveckling av samsyn kan ses som ett strukturerat sätt att konkretisera

och hantera professionell expertis bortom individuell erfarenhet. Sådan expertis är viktig vid riktad produktion av kunskapsunderlag, riktlinjer och manualer: *Det krävs situerade lokala överväganden för att bedöma vilken kunskap som är relevant och vilka aspekter av praktiken som är gynnsamma att standardisera.* Detta kan också besvara frågan om hur EBP i stort skulle kunna ta intryck från ombudsverksamhetens sätt att hantera och utveckla professionell expertis: *Relevanta externa kognitiva formaliseringar behöver giftas samman med verksamheternas interna sociala formaliseringar.*

Den mekaniska objektivitetens begränsningar

I analysen framträder skillnader mellan EBP:s vetenskapssyn och ombudsverksamhetens förhållande till objektivitet. Gemensamt för båda är etablerade uppfattningar om vad som är rätt och fel som sträcker sig bortom enskilda individers bedömningar.

Båda har i den meningen en strävan efter objektivitet även om detta begrepp inte nämns i intervjuerna. Ombuden ser sina beslut och sitt agerande som trovärdigt, korrekt och likvärdigt. Inom EBP:s vetenskapssyn baseras sådana anspråk på mekaniska objektivitetsanspråk medan de inom ombudsverksamheten baseras på en interkollegial samsyn som kan beskrivas som att den utgår ifrån en form av disciplinär objektivitet.

Ett mekaniskt objektivitetsanspråk är associerat med en syn på en praktik som möjlig att förstå genom kunskap om aspekter som går att mäta, kvantifiera och definiera i skrift. Inom ombudsverksamheten saknas direkt motstånd mot sådana kunskapsresurser, men det är tydligt att ombuden anser att det finns andra aspekter av deras praktik som är mer avgörande. Ett mekaniskt objektivitetsanspråk skulle därför kunna upplevas som problematiskt i ombudsverksamheten eftersom det medför selektiv kunskapsprioritering som inte nödvändigtvis innefattar de aspekter av praktiken som ombuden anser viktigast: *En ökad betoning av mekanisk objektivitet riskerar att exkludera mycket av den kunskap som är viktig för ombuden.*

Objektivitet på olika sätt

Att den typ av kognitiv formalisering som präglar ett mekaniskt objektivitetsanspråk skulle kunna vara problematiskt i ombudsverksamheten måste inte betyda att ombuden brister i objektivitet eftersom ombudens interkollegiala samsyn kan ses som ett uttryck för disciplinär objektivitet.

Å ena sidan finns potential i att uppmärksamma olika objektivitetsbegrepp eftersom det kan synliggöra flera olika strategier för att säkerställa trovärdighet, likvärdighet och korrekthet. Om EBP i stort kan ta hänsyn till flera objektivitetsanspråk förbättras möjligheterna att stödja komplexa verksamheter som är svåra att omfatta genom de ideal som präglar mekanisk objektivitet. Analysen resulterar därmed i en utmaning: *Hur kan EBP utformas för att i högre utsträckning integrera disciplinär objektivitet?*

Å andra sidan kan användning av disciplinär objektivitet riskera att bli ej förpliktigande. På samma sätt som tolkningsflexibilitet kan leda till att EBP urvattnas, skulle disciplinär objektivitet kunna legitimera vilken verksamhet som helst som har svårigheter med kognitiva formaliseringar: "Mekanisk objektivitet är inte tillämpbar här. Vi arbetar utifrån disciplinär objektivitet!"

Det finns en poäng med att vetenskapsteoretisk analys skapar förståelse för olikheter och därmed förebygger risker med ensidiga epistemologier (som ett snävt tolkat EBP). Men, verksamheter som vill utvecklas behöver också utmanas. En sådan utmaning kan erbjudas genom att konkretisera det disciplinära objektivitetsbegreppet: *Vad är skillnaden mellan en verksamhet som brister i disciplinär objektivitet och en som verkligen kan betecknas som disciplinärt objektiv?* I praktiker som förlitar sig på mekanisk objektivitet handlar objektivitet om att följa kognitiva formaliseringar. Vad är det då som skapar den expertis och samsyn som de facto är trovärdig, korrekt och likvärdig snarare än motsatsen? Det måste vara möjligt att tänka sig verksamheter med betoning på interkollegial samsyn som inte uppnår tillräckligt hög grad av (disciplinär) objektivitet. Annars blir den vetenskapsteoretiska analysen enbart bekräftande, "anything goes".

Konkretisering av disciplinär objektivitet

Ombudsverksamheten tjänar som typexempel för den som vill förstå disciplinär objektivitet. Kärnan består av sociala formaliseringar. Ombudens disciplinära objektivitet (interkollegiala samsyn) är starkt relaterad till verksamhetens formaliserade sociala interaktioner. Genom dem skapas en gemensam omdömesgrund: en produkt av *arbetsgruppens uppfattning*, inte enskilda ombuds godtycke. Grunden för en sådan bedömning kan emellertid inte anses vara universell eftersom den är beroende av dess lokala kontext. Den kan dock betraktas som att den utgår från en form av objektivitet genom den interna granskning den är en produkt av. I den meningen skiljer sig inte trovärdigheten i ombudens bedömningskunskap från den trovärdighet som formas genom de seminarier och den referentgranskning som villkorat de ord den här vetenskapliga artikeln består av.

Styrkan i och det som bidrar till att stödja ett eventuellt anspråk på disciplinär objektivitet i ombudsverksamheten är de krav som ställs på mångfald och samverkan i deras arbetslag. Ombuden "tvingas" dela erfarenheter med varandra och gemensamt reflektera över svårhanterade situationer på sätt som ökar enskilda ombuds tillförlitlighet och trovärdighet.

Delvis går dessa slutsatser emot idén om att verksamheter som ombudens är för komplexa och oförutsägbara för ökad formalisering. Formalisering i termer av strikt manualbaserad skulle troligtvis vara problematisk. Däremot strävar ombuden själva efter att kontinuerligt utveckla och befästa sina gemensamma erfarenheter och

arbetsätt, ett arbete som både är beroende av och uttrycks genom verksamhetens formaliserade sociala interaktion. Verksamheten är alltså långt mer formaliserad än vad den ytligt ger intryck av. Det berättigar användningen av begrepp som disciplinär objektivitet.

Bristen på extern granskningsmöjlighet som ligger i dessa former kan ändå betraktas som en svaghet. För att öka objektiviteten behövs mer utarbetade former för extern granskning. Här sätter den lagstadgade karaktären och syftet med verksamheten sina gränser. Ombuden saknar dokumentationsplikt och för inte journal och det finns inga traditionella mått på effektivitet eftersom uppdragens framgång definieras i klienternas nöjdhet. Extern granskning kan därför inte utgå från kognitiva formaliseringar som associeras med EBP:s vetenskapssyn. I enlighet med disciplinär objektivitet och den komplexitet som präglar ombudsverksamheten skulle därför en möjlig väg framåt vara att utveckla och befästa tydliga *externa* sociala formaliseringar. Det skulle kunna handla om större kollegial samverkan mellan olika ombudsverksamheter eller mellan olika nivåer i organiseringen av beställare och utförare. På så vis skulle grunden för det förtroende den här typen av verksamheter är beroende av kunna konkretiseras och hanteras på ett sätt som gör den till ett allmängiltigt komplement till den typ av kontroll som kognitiva formaliseringar traditionellt erbjuder.

Slutsats

Analys av relationen mellan EBP:s vetenskapsteoretiska villkor och ombudsverksamhetens arbetsätt visar att en EBP med fokus på effektstudier förmedlade genom kognitiva formaliseringar i enlighet med mekanisk objektivitet kan vara problematisk i en praktik som karaktäriseras av ett stort behov av situationsanpassning. Ett sådant fokus riskerar att bortse från mycket av den kunskap som anses viktig av ombuden och att inskränka det handlingsutrymme ombuden värnar om. Ett ytterligare problem är om verksamheten saknar strategier för systematisk hantering av extern kunskap.

När det kommer till vilka specifika element i EBP som är associerade med potentiella risker och möjligheter för den här verksamhetstypen poängteras att formaliseringar inte är problematiska i sig eftersom verksamheten redan nu använder både externa och interna sådana. Studien pekar i stället på att det skulle kunna vara av stort värde att komplettera EBP med medveten och strukturerad tillämpning av sådana sociala formaliseringar som används inom ombudsverksamheten. Därigenom ökar möjligheterna för att utveckla och hantera den disciplinära objektivitet som är relevant för denna typ av verksamheter. Det framkommer dock också att det är viktigt att medvetandegöra risker som är associerade med disciplinär objektivitet, nämligen bristande insyn, kontroll och relation till extern kunskap. Å ena sidan skulle socialtjänstens relation till EBP vara betjänt av att konkretisera allmängiltiga strategier för

att hantera professionellas och klienters insikter. Å andra sidan bör inte heller kärnan i de strategier som utvecklats inom EBP negligeras i den här typen av verksamheter. Detta inte endast på grund av det möjliga värdet av tillgång till extern kunskap i en annars till stor del erfarenhetsbaserad praktik utan också på grund av strategiernas implikationer för transparens och likabehandling.

Övrig medverkan och finansiering

Studien har gjorts möjlig genom finansiering från Forte, projekt 2018-00513. Tack till projektledare Morten Sager, docent Ingemar Bohlin samt Socialvetenskaplig tidskrifts anonyma granskare för viktiga synpunkter.

Referenser

- Bergmark, A. & Lundström, T. (2011) Evidensbaserad praktik i svenskt socialt arbete. Om ett programs mottagande, förändring och möjligheter i en ny omgivning. I: I. Bohlin & M. Sager (red.) *Evidensens många ansikten. Evidensbaserad praktik i praktiken*. Lund: Arkiv förlag.
- Broström, L. (2019) Vad göra när vi önskar att vi visste mer? En etisk fråga för socialtjänst och forskning. I: *Vetenskap och beprövad erfarenhet. Socialtjänst*. Lund: VBE.
- Collins, H. M. (1981) Stages in the Empirical Programme of Relativism. *Social Studies of Science*. 11: 3-10.
- Collins, H. M. (2010) *Tacit and explicit knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Daston, L. (1992) Objectivity and the escape from perspective. *Social Studies of Science*, 22(4): 597-618.
- Daston, L. & Galison, P. (2007) *Objectivity*. New York: Zone Books.
- Flyvbjerg, B. (2011) Case study. I: K. D. Norman & Y. S. Lincoln (red) *The Sage handbook of qualitative research*. (4 uppl.). Thousand Oaks: Sage.
- FORTE (2019) *Prioriteringar för forskning om socialtjänsten. Perspektiv från brukare, policy och praktik*. Stockholm: FORTE.
- Gray, M., Plath, D. & Webb, S. A. (2009) *Evidence-based social work. A critical stance*. New York: Routledge.
- Guyatt, G., Cairns, J., Churchill, D. et al. (1992) Evidence-based medicine. A new approach to teaching the practice of medicine. *JAMA*, 268(17): 2420-2425.
- Hammersley, M. (2005) Is the evidence-based practice movement doing more good than harm? Reflections on Iain Chalmers' case for research-based policy making and practice. *The Policy Press*, 1(1): 85-100.
- Hammersley, M. & Atkinson, P. (2007) *Ethnography*. (3 uppl.). London: Routledge.
- Haynes, R. B., Devereaux, P. J. & Guyatt, G. H. (2002) Clinical expertise in the era of evidence-based medicine and patient choice. *Evidence-Based Medicine*, 7: 36-38.
- Knaapen, L. (2014) Evidence-based medicine or cookbook medicine? Addressing concerns over standardization of care. *Sociology Compass*, 8(6): 823-836.
- Kunskapsguiden (2019) Fem grundsteg. *Kunskapsguiden*. [<https://kunskapsguiden.se/omraden-och-teman/verksamhetsutveckling/evidensbaserad-praktik/fem-grundsteg/>]. Hämtat 2020-11-10].

- Law, J. (2017) STS as method. I: U. Felt, R. Fouché, C. A. Miller & L. Smith-Doerr (red.), *The handbook of science and technology studies*. London: The MIT Press.
- Lundström, T. & Shanks, E. (2013) Hård yta men mjukt innanmäte. Om hur chefer inom den sociala barnvården översätter evidensbaserat socialt arbete till lokal praktik. *Socialvetenskaplig tidskrift*, (2): 108–126.
- Martinell Barfoed, E. (2014) Standardiserad interaktion. En utmaning för socialt arbete. *Socialvetenskaplig tidskrift*, (1): 4–23.
- Megill, A. (1994) Introduction. Four senses of objectivity. I: A. Megill (red.) *Rethinking objectivity*. Durham: Duke University Press.
- Oscarsson, L. (2009) *Evidensbaserad praktik inom socialtjänsten*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.
- Petersén, A. C. & Olsson J. I. (2015) Calling evidence-based practice into question. Acknowledging phronetic knowledge in social work. *British Journal of Social Work*, 45: 1581–1597.
- Porter, T. M. (1995) *Trust in numbers. The pursuit of objectivity in science and public life*. New Jersey: Princeton University Press.
- Sackett, D. L., Rosenberg, W. M. C., Gray, J. A. M., Haynes, R. B., & Richardson, W. S. (1996) Evidence-based medicine. What it is and what it isn't. *British Medical Journal*, 312(7023): 71–2.
- Sager, M. & Bohlin, I. (2011) Avslutning. I: I. Bohlin & M. Sager (red.) *Evidensens många ansikten. Evidensbaserad praktik i praktiken*. Lund: Arkiv förlag.
- Sager, M. & Pistone, I. (2019) Kunskap. I: A. Krohwinkel & U. Mannerheim (red.) *LHC report. Nr 3. Moderna policyer. Inspel för en framtidsinriktad hälso- och sjukvårdsdebatt* (s. 80–107). Stockholm: Leading Health Care.
- Silverman, D. (1985) *Qualitative methodology & sociology*. Aldershot: Gower Publishing Company Limited.
- Socialstyrelsen (2003) *Mål & metoder. Att arbeta som personligt ombud*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2009) *Ett nytt yrke tar form. Personligt ombud, PO*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2011) *Meddelandeblad nr 5. Statsbidrag till kommuner som inrättat verksamhet med personligt ombud till vissa personer med psykisk funktionsnedsättning*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2019) Att arbeta evidensbaserat. *Socialstyrelsen*. [<https://www.socialstyrelsen.se/utveckla-verksamhet/evidensbaserad-praktik/arbete-evidensbaserat/>]. Hämtat 2020-11-04].
- Socialstyrelsen & Sveriges Kommuner och Landsting (2011) *På väg mot en evidensbaserad praktik inom socialtjänsten. Kartläggning, analys och förslag för att förbättra kunskapsstyrningen*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Sundell, K. (2011) Från auktoritetsbaserat till evidensbaserat socialt arbete. *Skandinavisk Sjukvårdsinformation*, 5(7):6.
- Sundell, K., Vinnerljung, B., Jergeby, U., Varg, N., Marklund, K. & Anttila, S. (2007) Socialt arbete. Mellan evidens och praktik. *Socionomen*, (2): 63–65.
- Sundqvist, G., Bohlin, I., Hermansen, E. A. T. & Yearley, S. (2015) Formalization and separation. A systemic basis for interpreting approaches to summarizing science for climate policy. *Social Studies of Science*, 45(3): 416–440.
- Svanevie, K. (2011) *Evidensbaserat socialt arbete. Från idé till praktik*. Umeå: Print & Media.
- Svedberg, E. (2009) Personliga ombud och etik. I: *Egen kraft – egen makt. En antologi om arbetet som personligt ombud*. Stockholm: Socialstyrelsen.

- SFS 2013:522 *Förordning om statsbidrag till kommuner som bedriver verksamhet med personligt ombud för vissa personer med psykiska funktionsnedsättningar*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Timmermans, S. & Berg, M. (2003) *The gold standard. The challenge of evidence-based medicine and standardization in health care*. Philadelphia: Temple University Press.
- Topor, A. (2009) Återhämtning och empowerment. I: *Egen kraft – egen makt. En antologi om arbetet som personligt ombud*. Stockholm, Socialstyrelsen.
- Widell (Lidström-), G. (1995) *Organisationsbilder. Om tanken som bas för handling*. Göteborg: BAS.
- Wieten, S. (2018) Expertise in evidence-based medicine. A tale of three models. *Philosophy, Ethics and Humanities in Medicine*, 13(2): 1–7.
- Wittgenstein, L. (1967[1953]) *Philosophical investigations* (Trans. by G.E.M. Anscombe). (3 uppl.) Oxford: Blackwell Publishers.
- Zuiderent-Jerak, T., Forland, F. & Macbeth, F. (2012) Guidelines should reflect all knowledge, not just clinical trials. *BMJ*, 345 (e6702).